บทบาทของวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าต่อการสร้างรายได้ของคนในตำบลหนองโสน อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

The role of the Khao Mao community enterprise in generating income for the people of Nong Sano Subdistrict, Nang Rong District, Buriram Province.

บุญฑริก เย็นอารมณ์[1]

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศิริรักษ์ นิทัศน์เอก[2]

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์หลัก 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาบทบาทของวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าในการสร้างรายได้ของคนในตำบลหนองโสน อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ และ 2) เพื่อศึกษาผลของการดำเนินงานของกลุ่มข้าวเม่าที่มีต่อคุณภาพชีวิตและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสมาชิก ตลอดจนวิเคราะห์ปัจจัยที่เอื้อต่อความเข้มแข็งและความยั่งยืนของกลุ่ม การเก็บรวบรวมข้อมูลอาศัยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตภาคสนามจากประธานกลุ่ม คณะกรรมการ สมาชิกกลุ่ม และผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชน พร้อมทั้งวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาอย่างเป็นระบบ

ผลการวิจัยพบว่า การก่อตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าเกิดจากแรงผลักดันด้านเศรษฐกิจของครัวเรือนในช่วงว่างจากฤดูกาลเกษตร ชาวบ้านจึงนำภูมิปัญญาการทำข้าวเม่ามาต่อยอดเป็นอาชีพเสริม โดยระยะเริ่มแรกเกิดจากการรวมตัวของแม่บ้านและผู้สูงอายุ ก่อนพัฒนาเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐและภาคีเครือข่าย กระบวนการบริหารจัดการภายในกลุ่มมีลักษณะการมีส่วนร่วมสูง สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แบ่งหน้าที่ตามความถนัด และบริหารจัดการรายได้ด้วยความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้

ในด้านผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่ามีบทบาทสำคัญในการเพิ่มรายได้เสริมให้แก่สมาชิก เฉลี่ยประมาณวันละ 150–300 บาท ช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายของครัวเรือน ลดความจำเป็นในการย้ายถิ่นแรงงานออกนอกพื้นที่ และสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับ

[1] นักศึกษาหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

[2] อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต (กลุ่มวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนี้ การดำเนินงานของกลุ่มยังส่งผลเชิงสังคมต่อชุมชน ได้แก่ การเสริมสร้างความสามัคคี การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การถ่ายทอดองค์ความรู้ระหว่างรุ่น และการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของตำบลหนองโสน อย่างไรก็ตาม กลุ่มยังเผชิญปัญหาและข้อจำกัด เช่น การพึ่งพาวัตถุดิบตามฤดูกาล จำนวนแรงงานที่จำกัด ช่องทางการตลาดออนไลน์ที่ยังไม่เข้มแข็ง และอุปกรณ์การผลิตที่ยังต้องได้รับการพัฒนาเพิ่มเติม

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย ได้แก่ การพัฒนาการตลาดออนไลน์อย่างเป็นระบบ การจัดหาและปรับปรุงอุปกรณ์ช่วยผลิตเพื่อลดภาระแรงงาน การยกระดับศักยภาพผู้ผลิตทั้งด้านทักษะการแปรรูปและการตลาด การพัฒนาบรรจุภัณฑ์และผลิตภัณฑ์ใหม่ให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภครุ่นใหม่ ตลอดจนการดึงเยาวชนและคนรุ่นใหม่เข้ามามีบทบาทในกระบวนการบริหารจัดการและการสื่อสารการตลาด เพื่อเสริมสร้างความยั่งยืนของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าในระยะยาว

คำสำคัญ: วิสาหกิจชุมชน, ข้าวเม่า (Khao-Mao), รายได้ของชุมชนและการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก, ตำบลหนองโสน

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรมที่ประชากรส่วนใหญ่ยังคงพึ่งพาการเกษตรเป็นฐานเศรษฐกิจสำคัญ แม้โครงสร้างเศรษฐกิจโดยรวมจะปรับตัวไปสู่อุตสาหกรรมและบริการมากขึ้น แต่ในระดับชนบท ครัวเรือนจำนวนมากยังพึ่งพารายได้จากการทำนาและเกษตรกรรมเป็นหลัก ลักษณะดังกล่าวทำให้รายได้มีความผันผวนตามราคาผลผลิต ภัยธรรมชาติ และต้นทุนการผลิต ส่งผลให้ครัวเรือนต้องหางานเสริม หรือย้ายถิ่นไปทำงานต่างจังหวัดเพื่อบรรเทาปัญหาด้านเศรษฐกิจ

ในบริบทการพัฒนาฐานราก รัฐบาลได้ส่งเสริม “วิสาหกิจชุมชน” เป็นกลไกสำคัญในการสร้างงานสร้างรายได้ โดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านมาเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตทางการเกษตร วิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าตำบลหนองโสน อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นหนึ่งในตัวอย่างที่ชัดเจนของการนำผลผลิต “ข้าว” ในพื้นที่มาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ข้าวเม่าในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ข้าวเม่าคั่ว ข้าวเม่าทอด ข้าวเม่าคาราเมล และผลิตภัณฑ์ประยุกต์อื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและประเพณีท้องถิ่น

ตำบลหนองโสนเป็นชุมชนชนบทที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม การผลิตข้าวเม่าจึงมีความหมายมากกว่าการแปรรูปสินค้า แต่เป็นกระบวนการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมความร่วมมือ และสร้างความภาคภูมิใจให้กับคนในชุมชน วิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าจึงทำหน้าที่ทั้งในฐานะ “แหล่งสร้างรายได้เสริม” และ “พื้นที่เรียนรู้ร่วมกัน” ของคนในชุมชน โดยภาครัฐเข้ามาสนับสนุนด้านการพัฒนาศักยภาพกลุ่ม การออกแบบผลิตภัณฑ์ และการตลาด แต่หัวใจสำคัญอยู่ที่พลังความร่วมมือของประชาชนในพื้นที่เอง

อย่างไรก็ตาม แม้วิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าจะมีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจชุมชน แต่ยังขาดการศึกษาเชิงลึกที่มุ่งวิเคราะห์ “บทบาท” ในแง่การสร้างรายได้และผลต่อคุณภาพชีวิตของคนในตำบลหนองโสนอย่างเป็นระบบ การวิจัยนี้จึงมีความสำคัญในการทำความเข้าใจกลไกการสร้างรายได้ ผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ และปัจจัยที่ทำให้วิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน ซึ่งสามารถใช้เป็นต้นแบบในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบทบาทของวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าในการสร้างรายได้ของคนในชุมชน
2. เพื่อศึกษาผลของการดำเนินงานของกลุ่มข้าวเม่าตำบลหนองโสนที่มีต่อคุณภาพชีวิตและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสมาชิก รวมถึงปัจจัยที่ส่งเสริมให้กลุ่มมีความยั่งยืนในการดำเนินงาน

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ดำเนินการในพื้นที่ตำบลหนองโสน อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการรวมกลุ่มจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่า เพื่อผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์จากข้าวเหนียวตามภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมุ่งศึกษา 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ บทบาทของวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าในการสร้างรายได้ของคนในชุมชน การดำเนินงานของกลุ่มที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครัวเรือนสมาชิก และปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จและความยั่งยืนของกลุ่ม ภายใต้กรอบแนวคิดทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง ทฤษฎีทุนทางสังคม และทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชน การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการในภาคเรียนที่ 1 ปี

การศึกษา 2568 ระหว่างเดือนตุลาคม–พฤศจิกายน 2568 โดยใช้ผู้ให้ข้อมูลหลักคือประธานและคณะกรรมการวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่า รวมทั้งสมาชิกที่มีส่วนร่วมในการผลิตและจำหน่ายสินค้า ซึ่งคัดเลือกด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกจากผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. งานวิจัยนี้จะช่วยให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าตำบลหนองโสนในการสร้างรายได้และเสริมความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้กับคนในชุมชน

2. ผลการศึกษาจะทำให้ได้ความเข้าใจเกี่ยวกับผลของการดำเนินงานของกลุ่มข้าวเม่าต่อคุณภาพชีวิตของสมาชิก รวมถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อความยั่งยืนของกลุ่ม

3. ผลการวิจัยจะช่วยให้ได้ข้อเสนอแนวทางที่สามารถนำไปใช้พัฒนาและส่งเสริมการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนอื่น ๆ เพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนอย่างยั่งยืน

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนหมายถึงการรวมกลุ่มของประชาชนในท้องถิ่น เพื่อดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกันบนฐานทรัพยากรในชุมชน ทั้งวัตถุดิบ แรงงาน ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมท้องถิ่น ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 วิสาหกิจชุมชนมีเป้าหมายหลักในการสร้างรายได้ให้ครัวเรือน เสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคม และมุ่งสู่การพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน โดยมีลักษณะสำคัญคือการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม โปร่งใส และคำนึงถึงความสมดุลทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

นักวิชาการ เช่น ประเวศ วะสี (2553) และ TDRI (2548) เห็นร่วมกันว่าวิสาหกิจชุมชนคือ “พลังของประชาชน” ในการจัดการเศรษฐกิจของชุมชนด้วยตนเอง มากกว่าจะมุ่งผลกำไรสูงสุดเพียงอย่างเดียว ขณะที่ดร.กนก วงษ์ตระหง่าน (2547) เน้นบทบาทของวิสาหกิจชุมชนในฐานะกลไกสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้และส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในระดับรากหญ้า แนวคิดเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าหัวใจของวิสาหกิจชุมชนอยู่ที่การรวมกลุ่ม การช่วยเหลือเกื้อกูล และการสร้าง “ทุนทางสังคม” ภายในชุมชนควบคู่กับการสร้างรายได้

แนวคิดเศรษฐกิจฐานราก (Grassroots Economy)

เศรษฐกิจฐานรากเป็นแนวคิดการพัฒนาที่มุ่งสร้างความเข้มแข็งจากระดับชุมชน หรือ “รากหญ้า” โดยให้ความสำคัญกับคนในชนบทซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ สศช. (2565) อธิบายว่าเป็นระบบเศรษฐกิจของประชาชนในท้องถิ่นที่ใช้ทรัพยากรและแรงงานของครัวเรือนเป็นหลัก ผลิตเพื่อยังชีพและเพื่อการค้า เป็นฐานรองรับระบบเศรษฐกิจระดับบนและเป็นกลไกลดความเหลื่อมล้ำทางรายได้

แนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของรัชกาลที่ 9 ที่เน้นความพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน นักคิดอย่าง ประเวศ วะสี (2548) ม.ร.ว.ดิศปนัดดา ดิศกุล (2551) และอนุชา นาคาศัย (2563) ต่างชี้ว่าเศรษฐกิจฐานรากเป็นระบบเศรษฐกิจที่ “ตั้งอยู่บนฐานของคนและชุมชน” เน้นการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วม และการกระจายโอกาสอย่างเป็นธรรม จึงสอดคล้องกับการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าที่ใช้ทรัพยากรท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นฐานในการสร้างรายได้

แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital Theory)

ทุนทางสังคมหมายถึงพลังของความสัมพันธ์ทางสังคม เครือข่าย ความไว้วางใจ และบรรทัดฐานร่วมที่เอื้อต่อการร่วมมือกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวม (Bourdieu, 1986; Coleman, 1988; Putnam, 1993) ทุนทางสังคมจัดเป็น “ทุนที่จับต้องไม่ได้” แต่มีบทบาทสำคัญในการลดต้นทุนการทำงานร่วมกัน ทำให้การตัดสินใจและการจัดการในชุมชนมีประสิทธิภาพ

Woolcock (1998) แบ่งทุนทางสังคมออกเป็น 3 มิติ คือ ทุนเชื่อมแน่นภายในกลุ่ม (bonding) ทุนเชื่อมระหว่างกลุ่ม (bridging) และทุนเชื่อมโยงกับสถาบันภายนอก (linking) ในบริบทไทย กรมพัฒนาชุมชน (2565) และสุรพล สุนทรประภูติ (2546) เน้นว่าความไว้วางใจ ความร่วมมือ และเครือข่ายชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน สำหรับกลุ่มข้าวเม่า ทุนทางสังคมจึงอธิบายได้ทั้งความสามัคคี การช่วยเหลือเกื้อกูล และการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐและภาคีเครือข่ายภายนอก

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy Philosophy)

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาการพัฒนาที่เน้นความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี ภายใต้เงื่อนไขด้านความรู้และคุณธรรม (สศช., 2560) ไม่ใช่เพียงแนวคิดด้านเศรษฐกิจ แต่เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่มุ่งความสมดุลและความยั่งยืน ทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ

นักวิชาการ เช่น ธงชัย สันติวงษ์ (2553) เกษียร เตชะพีระ (2549) และม.ร.ว.ดิศปนัดดา ดิศกุล (2551) ต่างเห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการพัฒนาที่เน้น “ดุลยภาพ” และการพึ่งตนเอง มากกว่าการเติบโตเชิงตัวเลขเพียงอย่างเดียว งานวิจัยนี้จึงใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นกรอบในการอธิบายการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่า ทั้งด้านการวางแผนการผลิต การใช้ทรัพยากร และการจัดการความเสี่ยง

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participation Theory)

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชนเน้นให้ประชาชนมีส่วนเกี่ยวข้องในทุกกระบวนการของการพัฒนา ตั้งแต่การคิดริเริ่ม การตัดสินใจ การปฏิบัติ การรับผลประโยชน์ จนถึงการประเมินผล (Cohen & Uphoff, 1980) Arnstein (1969) อธิบายระดับการมีส่วนร่วมผ่าน “บันไดการมีส่วนร่วม” ตั้งแต่การถูกควบคุมจนถึงการควบคุมโดยประชาชนเอง ขณะที่ Pretty (1995) แยกระดับการมีส่วนร่วมตั้งแต่แบบเชิงรับไปจนถึงการรวมกลุ่มริเริ่มด้วยตนเอง (self-mobilization)

ในบริบทการพัฒนาชุมชน แนวคิดการมีส่วนร่วมเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับการเสริมสร้างอำนาจ (empowerment) และทุนทางสังคม (Narayan, 1995; Chambers, 1997; Uphoff, 1999) สำหรับวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่า ทฤษฎีการมีส่วนร่วมใช้ในการอธิบายรูปแบบการมีส่วนร่วมของสมาชิกในขั้นตอนต่าง ๆ ของการบริหารจัดการกลุ่ม การแบ่งปันผลประโยชน์ และการรักษาความยั่งยืนของกิจกรรมในระยะยาว

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิสาหกิจชุมชน ข้าวเม่า และเศรษฐกิจฐานราก สามารถสังเคราะห์ได้เป็น 2 ประเด็นใหญ่ คือ (1) บทบาทของวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าในการสร้างรายได้และลดความยากจน และ (2) ปัจจัยความสำเร็จและความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชน

ประเด็นแรก งานของจารินี ม้าแก้ว (2564) แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาห่วงโซ่คุณค่าข้าวเม่า ตั้งแต่การผลิต การแปรรูป ไปจนถึงการตลาด ช่วยเพิ่มรายได้และสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจให้ชุมชน ขณะที่วัสยษฎ์ อนันต์ปรีชากร และคณะ (2564) พบว่า การนำเทคโนโลยีและการจัดการต้นทุนที่เหมาะสม ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตข้าวเม่าและรายได้ของกลุ่ม ด้านจุฑามาส ชมผา และไวกูณฐ์ ครองยุทธ (2566) ศึกษากลุ่มข้าวเม่าในจังหวัดอุบลราชธานี พบว่าการรวมกลุ่มผลิตข้าวเม่าช่วยให้สมาชิกมีรายได้เสริม ลดความยากจน และสามารถปรับตัวต่อวิกฤตต่าง ๆ เช่น น้ำท่วมได้ดีขึ้น

ประเด็นที่สอง งานของกิตติกร ฮวดศรี และคณะ (2561) ชี้ว่าทุนมนุษย์ของผู้นำและสมาชิกมีบทบาทสำคัญต่อความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชน ขณะที่สัญญา เคณาภูมิ (2558) และชินวัตร เชื้อสระคู (2565) เน้นย้ำความสำคัญของการบริหารจัดการภายใน การพัฒนานวัตกรรมผลิตภัณฑ์ การสร้างเครือข่าย และการตลาดอย่างต่อเนื่องในการเสริมความยั่งยืนของกลุ่ม งานของศุภลักษณ์ ล้อมลายและคณะ (2567) และศิริพัฒน์ ปลั่งกลาง (2567) ยังแสดงให้เห็นว่าการออกแบบผลิตภัณฑ์ การวางแผนเชิงกลยุทธ์ การกำหนดราคาที่เหมาะสม และการเชื่อมโยงกับตลาดภายนอก เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้วิสาหกิจชุมชนเติบโตได้อย่างมั่นคง

วิธีการดำเนินงานวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Methodology) โดยเน้นการเก็บข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive Study) เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากมุมมองของบุคคลในชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องจริงกับการดำเนินงานของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่า

วิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลในการวิจัย

ผู้วิจัยใช้การเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยกำหนดเกณฑ์การคัดเลือก ดังนี้

1. เป็นบุคคลที่อาศัยอยู่ในตำบลหนองโสน อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

2. เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าตำบลหนองโสน อย่างน้อยหนึ่งบทบาท ได้แก่

- แกนนำหรือผู้บริหารกลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่า

- สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าที่มีส่วนร่วมในการผลิตหรือจำหน่าย

- ผู้สูงอายุหรือผู้สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทำข้าวเม่า

3. สมัครใจให้ข้อมูล และสามารถให้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับกระบวนการดำเนินงาน บทบาทของกลุ่ม ผลกระทบต่อรายได้และคุณภาพชีวิต ตลอดจนปัญหาอุปสรรคและแนวทางการพัฒนากลุ่มได้

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่

1. แบบสัมภาษณ์เชิงคุณภาพ (แบบปลายเปิด)

ใช้เป็นแนวทางในการสนทนา เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลได้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ โดยมีประเด็นสำคัญ ได้แก่

- ประวัติความเป็นมาของกลุ่มวิสาหกิจข้าวเม่า

- กระบวนการผลิตและการบริหารจัดการกลุ่ม

- บทบาทของกลุ่มต่อการสร้างรายได้และอาชีพ

- ปัญหา อุปสรรค และแนวทางการพัฒนา

ผู้วิจัยได้ใช้ภาษาท้องถิ่นที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน เพื่อสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง ลดความเกร็ง และส่งเสริมให้ผู้ให้ข้อมูลเปิดเผยความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา

2. เครื่องบันทึกเสียงและภาพถ่าย

ผู้วิจัยใช้เครื่องบันทึกเสียง (Audio Recorder) และกล้องถ่ายภาพ (Camera) เพื่อบันทึกการสัมภาษณ์และกิจกรรมการผลิตของกลุ่มข้าวเม่า โดยได้รับความยินยอมจากผู้ให้ข้อมูลก่อนทุกครั้ง

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้เป็น การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis)

โดยผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการบันทึกภาคสนามมาวิเคราะห์ เพื่อทำความเข้าใจภาพรวมของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่า

ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลมีดังนี้

1. อ่านและทำความเข้าใจข้อมูล

ผู้วิจัยอ่านข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์หลายรอบ เพื่อให้เข้าใจเนื้อหาโดยรวมและเห็นประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

2. จัดหมวดหมู่ข้อมูล

ผู้วิจัยแยกข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่ตามประเด็น เช่น

- ประวัติความเป็นมาของกลุ่ม
- กระบวนการผลิตและการบริหารจัดการ
- บทบาทของกลุ่มในการสร้างรายได้
- ปัญหาและแนวทางการพัฒนา

3. สรุปและตีความข้อมูล

เมื่อจัดหมวดหมู่แล้ว ผู้วิจัยนำข้อมูลที่คล้ายกันมาสรุปรวมกัน วิเคราะห์หาความเหมือน ความต่าง และตีความเพื่ออธิบายความหมายของข้อมูลในแต่ละประเด็น

4. เรียบเรียงผลการวิเคราะห์

สุดท้าย ผู้วิจัยนำข้อมูลทั้งหมดมานำเสนอในรูปแบบพรรณนา ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญของวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าในการสร้างรายได้และพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

ผลการวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า วิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าตำบลหนองโสนมิได้เป็นเพียง “กลุ่มอาชีพเสริม” ของคนในพื้นที่เท่านั้น หากแต่ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานราก ยกระดับคุณภาพชีวิต และเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในหลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และมิติทางจิตใจของสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของครัวเรือนเกษตรกรที่พึ่งพารายได้จากการทำนาเป็นหลัก ซึ่งมีความไม่แน่นอนสูงจากทั้งปัจจัยด้านธรรมชาติและราคาผลผลิตทางการเกษตร

ในด้านบทบาทเชิงเศรษฐกิจ ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าทำหน้าที่เป็น “แหล่งสร้างอาชีพและรายได้เสริม” ที่สำคัญของครัวเรือนเกษตรกร คนในชุมชนส่วนใหญ่มีอาชีพหลักเป็นเกษตรกรทำนาปี รายได้จึงขึ้นอยู่กับฤดูกาลและราคาข้าวที่ผันผวน การ

รวมกลุ่มทำข้าวเม่าช่วยให้ครัวเรือนมีช่องทางหารายได้เพิ่มจากเดิมที่เคยมีเพียงรายได้จากการขายข้าวเปลือก สมาชิกจำนวนมากสะท้อนว่า รายได้จากการทำข้าวเม่าแม้จะไม่สูงมาก แต่ก็ช่วยให้ “มีเงินใช้ มีเงินเก็บบ้าง” สามารถนำไปใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน เช่น ค่าอาหาร ค่าใช้จ่ายของบุตรหลาน หรือค่าใช้จ่ายฉุกเฉินบางส่วน ลดภาวะตึงตัวทางเศรษฐกิจและลดความจำเป็นในการกู้ยืมเงินมาหมุนในครัวเรือน กล่าวคือ กลุ่มข้าวเม่าช่วยทำให้โครงสร้างรายได้ของครัวเรือนมีความยืดหยุ่นและมั่นคงขึ้นในระดับหนึ่ง

กระบวนการผลิตข้าวเม่าที่ต้องอาศัยแรงงานหลายขั้นตอน เช่น การคั่ว การตำ การปรุงรส การบรรจุภัณฑ์ การจัดเตรียมสินค้า และการจัดส่งให้ลูกค้า ทำให้กลุ่มสามารถ “แบ่งงานตามความถนัด” และเปิดโอกาสให้คนหลากหลายกลุ่มในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ทั้งผู้สูงอายุ แม่บ้าน วัยแรงงาน และคนรุ่นใหม่ ผลที่ตามมาคือ รายได้จากกิจกรรมของกลุ่มไม่ได้กระจุกตัวอยู่ในมือของคนเพียงไม่กี่คน แต่กระจายไปยังครัวเรือนต่าง ๆ ในชุมชนอย่างทั่วถึงมากขึ้น ในช่วงที่มีคำสั่งซื้อจำนวนมาก เช่น เทศกาลปีใหม่ งานบุญ หรืองานประเพณี รายได้จากกลุ่มยังมีลักษณะใกล้เคียง “รายได้ประจำชั่วคราว” ที่สมาชิกสามารถคาดหวังได้ ทำให้วางแผนรายจ่ายและการใช้แรงงานในครัวเรือนได้ดีขึ้น

ในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจระดับชุมชน ผลการวิจัยยังสะท้อนให้เห็นว่า กลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าช่วยลดแรงกดดันในการย้ายถิ่นแรงงานออกไปทำงานนอกพื้นที่ ก่อนหน้าการรวมกลุ่ม ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยต้องออกไปทำงานรับจ้างต่างอำเภอหรือต่างจังหวัดในช่วงว่างเว้นจากฤดูทำนา ทำให้ครอบครัวต้องอยู่กันลำพัง เกิดค่าใช้จ่ายแฝง และขาดแรงงานในชุมชนเอง แต่หลังจากมีการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่า สมาชิกหลายคนเลือกทำงานในชุมชนของตนเองได้มากขึ้น ประธานกลุ่มสะท้อนชัดว่า จากเดิม “ต้องออกไปทำงานต่างบ้านต่างเมือง” ปัจจุบันสามารถ “ทำงานแถวบ้าน” และมีรายได้เพิ่มขึ้นในช่วงนอกฤดูทำนา ซึ่งถือเป็นมิติสำคัญของการเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมระดับครอบครัวและชุมชน

อีกด้านหนึ่งที่สำคัญคือ บทบาทของกลุ่มในการ “เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับผลผลิตทางการเกษตร” การนำข้าวซึ่งเดิมขายในรูปข้าวเปลือกหรือข้าวสารในราคาตลาดทั่วไป มาผ่านกระบวนการแปรรูปเป็นข้าวเม่าและผลิตภัณฑ์แปรรูปอื่น ๆ เช่น ข้าวเม่าทาน

เล่น หรือชุดของฝาก ทำให้มูลค่าต่อหน่วยของผลผลิตข้าวสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด วิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าจึงมิใช่เพียงผู้ผลิตสินค้า แต่เป็น “ตัวกลางในการเพิ่มมูลค่า” (value-added) ให้กับผลผลิตของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจฐานรากและแนวคิดวิสาหกิจชุมชนที่เน้นการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นและแรงงานครัวเรือนให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ในมิติคุณภาพชีวิตและทุนทางสังคม ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า วิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าไม่เพียงช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นแฟ้นและเสริมสร้างทุนทางสังคมของชุมชน สมาชิกกลุ่มจำนวนมากมองว่ากลุ่มวิสาหกิจเป็นเสมือน “ครอบครัวเดียวกัน” การทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง การพบปะพูดคุยกันระหว่างการผลิต และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งในเรื่องงานและเรื่องส่วนตัว ทำให้เกิดความไว้วางใจและความอบอุ่นทางจิตใจ ตัวอย่างเช่น ในช่วงที่มีออร์เดอร์จำนวนมาก หากสมาชิกบ้านใดเจ็บป่วยหรือไม่สามารถทำงานได้ สมาชิกคนอื่นจะช่วยกันไปทำแทนโดยไม่คิดค่าตอบแทน สิ่งเหล่านี้สะท้อนการดำรงอยู่ของบรรทัดฐานการช่วยเหลือกัน (norms of reciprocity) และเครือข่ายความสัมพันธ์ที่แข็งแรง ซึ่งเป็นหัวใจของ “ทุนทางสังคม” ตามแนวคิดทางทฤษฎี

ทุนทางสังคมดังกล่าวช่วยลดต้นทุนหลายประการในการดำเนินงานของกลุ่ม ทั้งต้นทุนด้านแรงงาน ต้นทุนด้านการประสานงาน และต้นทุนด้านความขัดแย้งในกลุ่ม การที่สมาชิกไว้วางใจกันและมีช่องทางการสื่อสารที่ใกล้ชิด ทำให้การแก้ปัญหา การปรับตัว และการตัดสินใจร่วมกันเป็นไปอย่างราบรื่น แม้กลุ่มจะไม่ได้มีทุนทางการเงินจำนวนมาก แต่ “ทุนทางสังคม” กลับทำหน้าที่เป็นเสาหลักที่ช่วยประคับประคองให้กลุ่มยังคงเดินหน้าต่อได้ในระยะยาว

ในเชิงการบริหารจัดการ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่ามีลักษณะการจัดการที่เน้น “การมีส่วนร่วม” ของสมาชิกอย่างค่อนข้างชัดเจน สมาชิกเข้ามามีบทบาททั้งในขั้นการวางแผนการผลิต การแบ่งหน้าที่ การปฏิบัติงาน และการรับรู้ข้อมูลทางการเงิน ประธานและคณะกรรมการของกลุ่มให้ความสำคัญกับความโปร่งใส โดยเปิดเผยรายรับ–รายจ่ายให้สมาชิกสามารถตรวจสอบได้ ซึ่งทำให้เกิดความเชื่อมั่นและลดโอกาสเกิดความขัดแย้งภายในกลุ่ม ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ชี้ว่า การมีส่วนร่วมในระดับ

การตัดสินใจ (decision-making) และการปฏิบัติ (implementation) เป็นฐานสำคัญของการสร้างความเป็นเจ้าของร่วม (ownership) และความยั่งยืนขององค์กรชุมชน

ด้านปรัชญาและแนวคิดการพัฒนา วิถีการดำเนินงานของกลุ่มข้าวเม่ายังสอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเป็นรูปธรรม กล่าวคือ กลุ่มไม่ได้ขยายการลงทุนเกินศักยภาพของตนเอง ใช้ทรัพยากรในชุมชนเป็นแกนหลัก หากปีใดมีคำสั่งซื้อมากก็เพิ่มกำลังการผลิตตามความพร้อมของแรงงานและวัตถุดิบ หากปีใดมีคำสั่งซื้อน้อยก็ปรับลดอย่างยืดหยุ่น ไม่ก่อหนี้ลงทุนจนเกินตัว แนวทางนี้สะท้อนหลัก “ความพอประมาณ” และ “การมีเหตุผล” พร้อมทั้งช่วยสร้าง “ภูมิคุ้มกัน” ให้ครัวเรือนมีรายได้หลายช่องทาง สามารถรับมือกับความผันผวนทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับหนึ่ง

เมื่อสังเคราะห์ภาพรวมทั้งหมด จะเห็นได้ว่า วิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าตำบลหนองโสนมิได้ทำหน้าที่เพียงผลิตและจำหน่ายสินค้า แต่ยังทำหน้าที่เป็นกลไกกลางในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก เสริมสร้างทุนทางสังคม และสร้างพื้นที่การเรียนรู้สำหรับคนในชุมชนในเวลาเดียวกัน กลุ่มช่วยให้คนในชุมชน “มีงาน มีรายได้ใกล้บ้าน” มีความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง และมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมต่อการพัฒนาชุมชน อย่างไรก็ตาม ความยั่งยืนของกลุ่มในระยะยาวยังต้องเผชิญโจทย์สำคัญหลายประการ ทั้งปัญหาการจัดการวัตถุดิบข้าวที่ขาดแคลนในบางช่วง ความท้าทายด้านการขยายตลาดและพัฒนาบรรจุภัณฑ์ให้ตอบโจทย์ผู้บริโภครุ่นใหม่ รวมถึงการดึงดูดและสร้างบทบาทให้คนรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมในด้านการบริหารจัดการและการตลาดดิจิทัล

ดังนั้น แม้ว่าผลการวิจัยจะยืนยันชัดเจนถึงศักยภาพและความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าในปัจจุบัน แต่การจะทำให้กลุ่มเติบโตอย่างมั่นคงและยั่งยืนในอนาคตจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากหลายภาคส่วน ทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐระดับจังหวัดและส่วนกลาง สถาบันการศึกษา และภาคเอกชน ในการช่วยเสริมความรู้ เทคโนโลยี ตลาด เครือข่าย และการจัดการวัตถุดิบควบคู่กันไป หากสามารถประสานพลังเหล่านี้เข้าด้วยกันได้อย่างเหมาะสม วิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าตำบลหนองโสนย่อมมีศักยภาพที่จะพัฒนาเป็น “ต้นแบบการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น” ที่สามารถต่อยอดใช้ได้กับชุมชนอื่น ๆ ในอนาคตได้อย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยเสนอว่า กลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าควรพัฒนาการบริหารจัดการวัตถุดิบข้าวอย่างเป็นระบบมากขึ้น วางแผนร่วมกับเกษตรกรในพื้นที่และปรับปรุงวิธีเก็บรักษาให้เพียงพอต่อการผลิตทั้งปี ควบคู่กับการจัดทำยุทธศาสตร์การตลาดที่ชัดเจน เน้นจุดขาย “ข้าวเม่านางรอง” การพัฒนาผลิตภัณฑ์และบรรจุภัณฑ์ให้หลากหลายและดึงดูดผู้บริโภครุ่นใหม่ และการเปิดพื้นที่ให้เยาวชนเข้ามามีบทบาทด้านการตลาดดิจิทัลและการออกแบบมากขึ้น

ในด้านนโยบาย องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานรัฐควรสนับสนุนงบประมาณและการอบรมด้านการจัดการธุรกิจ การบัญชี การวางแผนวัตถุดิบ และการตลาด พร้อมทั้งเชื่อมโยงวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่ากับการท่องเที่ยวชุมชน ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายกับวิสาหกิจชุมชนอื่น และช่วยยกระดับมาตรฐานผลิตภัณฑ์ให้เข้าสู่ตลาดที่มีมาตรฐานสูงขึ้น ส่วนสถาบันการศึกษาและภาคีเครือข่ายควรทำงานกับกลุ่มอย่างต่อเนื่อง ผ่านโครงการบริการวิชาการระยะยาว การถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านการผลิต การออกแบบ และการตลาดออนไลน์ รวมทั้งเปิดโอกาสให้นักศึกษาลงพื้นที่ทำโครงงานหรือวิจัยร่วมกับชุมชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และต่อยอดการพัฒนาไปพร้อมกัน

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับการศึกษาวิจัยในอนาคต ผู้วิจัยเสนอให้มีการวิจัยเชิงปริมาณเพื่อวัดผลกระทบทางเศรษฐกิจของวิสาหกิจชุมชนข้าวเม่าอย่างเป็นรูปธรรม เช่น รายได้ หนี้สิน หรือคุณภาพชีวิตของครัวเรือน รวมทั้งการวิจัยเชิงเปรียบเทียบกับวิสาหกิจชุมชนประเภทอื่น เพื่อเห็นปัจจัยความสำเร็จและอุปสรรคที่ต่างกัน นอกจากนี้ควรศึกษาเชิงลึกบทบาทของเยาวชนในด้านการตลาดดิจิทัล การสร้างแบรนด์และการสืบทอดภูมิปัญญา รวมถึงการวิจัยด้านห่วงโซ่อุปทานและการจัดการวัตถุดิบข้าวตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ เพื่อออกแบบโมเดลการจัดการวัตถุดิบที่เหมาะสมและช่วยเสริมความมั่นคงของการผลิตในระยะยาว

บรรณานุกรม

กรมการพัฒนาชุมชน. (2565). คู่มือทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร: กรมการพัฒนาชุมชน. ที่มา : https://www.cdd.go.th

จารินี ม้าแก้ว. (2564). การพัฒนาห่วงโซ่คุณค่าใหม่ของธุรกิจข้าวเม่านางรอง. กรุงเทพมหานคร: หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.).

ที่มา: https://pmua.or.th/research/a13f640025/

จุฑามาส ชมผา, และไวกูณฐ์ ครองยุทธ. (2566). บทบาทของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มข้าวเม่าบ้านคำไหล จังหวัดอุบลราชธานี. วารสารวิจัยและนวัตกรรมทางสังคม, 3(2), 45–60.

ที่มา: https://so05.tci-thaijo.org/index.php/JSSRA/article/view/254271

กิตติกร ฮวดศรี, กิตติกวินต์ เอี่ยมวิริยาวัฒน์, และรังสิมา สว่างญาติ. (2561). ทุนมนุษย์กับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนในตำบลสวายจีก จังหวัดบุรีรัมย์. วารสารสหวิทยาการจัดการ, 1(2), 11–19. ที่มา: https://so02.tci-thaijo.org/index.php/journalfms-thaijo/article/view/240861

สัญญา เคณาภูมิ. (2558). แนวทางเพิ่มประสิทธิผลของวิสาหกิจชุมชนขนาดเล็กและขนาดย่อม จังหวัดมหาสารคาม. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ที่มา: https://ris.snru.ac.th/research/1434

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สศช.

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2548). วิสาหกิจชุมชนกับการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI).

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. Journal of the American Institute of Planners, 35(4), 216–224.

Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1980). Participation's place in rural development. World Development, 8(3), 213–235.

Field, J. (2003). Social Capital. London: Routledge.